

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2002.
YEAR 2002.

Свеска 7
Volume 7

UDC: 711.523(497.6 PC)

Оригинални научни рад
Даворин Бајић*

ГРАДСКИ ЦЕНТРИ РАЗВОЈА И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ У
РЕГИОНАЛНОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Извод: У раду су разматрани градски центри Републике Српске и њихов значај у регионалној организацији простора. Примјеном одговарајуће методологије, прије свега, квантитативних статистичких метода и модела извршена је структурна, функционална и просторна анализа мреже градских центара за период 2001. године. Основна резултантна рада је регионална диференцијација Републике Српске на просторно-функционалне целине.

Кључне ријечи: Градски центри, просторно-функционална диференцијација, мрежа центара, хијерархија центара.

Abstract: This paper concerns city centres of Republic of Srpska and their importance for the regional organization of the territory. With the help of quantitative and statistic methods, we have pointed out a functional and territorial research of the net between the city centres in 2001. the main result of this research are the regional differences of the territory in the Republic of Srpska.

Key words: City centres, space-territorial difference, centres' net, centres' importance.

Увод

Природни потенцијал, друштвено-економски развој, историјске околности, инфраструктура и др. чине основне факторе развоја и размјештаја градова у простору. Тако је на простору Републике Српске формирана мрежа насеља. С обзиром на демографску величину, функционалну издиференцијаност, геоположај и др. Улога насеља, прије свега градских, у функционалној у организацији и регионалној интеграцији простора Републике Српске је различита.

У раду су разматрана 23 градска центра, за које се сматрало да имају централитет већи од општинског значаја, а који чине костур урбаног система Републике Српске. Критериј по коме су издвојени градски центри је следећи:

- Да имају више од 5000 становника,
- Да број запослених на њиховом општинском подручју прелази 2000 радника,

* Даворин Бајић, асистент, Природно-математички факултет, Бањалука

– Да имају развијену функцијску структуру (више од 20 регистрованих дјелатности у услужном сектору).

Код издавања критеријума пошло се од предпоставке да су дефинисане вриједности минимум који је неопходан да неко насеље има Хпривлачну улогу у простору и да је способно да привуче становништво које се налази ван његовог општинског територија.

Извршене су структурна, функционална и просторна анализа мреже градских центара за период 2001. године. Процесуална компонента развоја и формирања мреже насеља није разматрана.

ПРОСТОРНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ УРБАНОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Анализа и детерминација просторних обиљежја представља важан сегмент при истраживању урбаних система. Са једне стране, просторне детерминанте могу се посматрати кроз анализу геофактора развоја и организације урбаних система, што подразумијева издавање и детерминисање свих елемената геосредине који се јављају као важни фактори формирања, организовања, вморофогенезег и развоја урбаних система. У овој групи просторних детерминанти могу се издвојити, прије свих: географски положај градова, природни потенцијали геосредине као важан фактор концентрације привредних активности и становништва, просторна организација привредних и инфраструктурних система. Са друге стране, просторне детерминанте урбаних система могу се посматрати кроз анализу његових тополошких обиљежја (просторни размјештај центара и просторних веза међу њима, густина и степен повезаности елемената система и др.).

Географски положај – Основна одлика географског положаја градова Републике Српске је њихов просторни смјештај у долинама рјечних токова. Наиме, најзначајнији градови који чине вкостург урбаног система Републике Српске развили су се у долинама ријечних токова. У долини Брбаса развила се Бањалука као највећи град у Републици Српској (РС), Грађишка и Српски Брод у долини Саве, Добој у долини ријеке Босне, Пријedor у долини Сане, Зворник у долини Дрине, Бијељина на макроплавини у близини ушћа Дрине у Саву, итд. "Само уз долине ријечних токова концентрисано је око 70% урбаног становништва Републике Српске" (1, 87). Географски положај градова РС, у фази урбогенезе био је један од иницирајућих фактора настанка и размјештаја урбаних нуклеуса, док у рецентној фази обликовања урбаног система игра значајну улогу у њиховом развоју и хијерархијском и функционалном дефинисању. Долински карактер географског положаја градова РС у иницијалној фази њиховог настанка и размјештаја може се посматрати двојако. Прво, долински простори РС имају најповољније локационе карактеристике (геоморфолошке, хидролошке и др.) за развој градова, што је у иницијалној фази њиховог настанка био један од лимитирајућих фактора. У том смислу посебно су погодни били широки долински простори великих ријека на простору дна панонског басена и перипанонског обода (нпр. долина Саве), као и котлинска проширења у долинама ријека у планинској области. Друго, долине ријека представљају природне трансферзале којима се, од како је људског рода, одвија циркулација људи, роба

и информација, или другим ријечима речено дуж којих се одвија интезивна просторна циркулација и контракција друштвеногеографских процеса. На мјестима сучељавања поменутих трансферзала или у долинама дуж којих се одвијала интезивнија просторна циркулација друштвеногеографских процеса, односно на мјестима где је дошло до њихове контракције настали су иницијални урбоңуклеуси. У том смислу у Републици Српској највећи значај су имале већ поменуте ријечне долине.

Управо, долинска трансферзалност као најзначајнија компонента географског положаја градова Републике Српске има велики значај и у рецентној фази обликовања урбаног система. Градови који су смјештени у долинама ријека дуж којих се одвија интезивна просторна циркулација људи, роба и информација имају већи вфункционални капацитет, као и виши хијерархијски ниво у урбаном систему РС. Са овог аспекта највећи значај имају долина Саве која се пружа сјеверним дијелом РС у правцу запад-исток, представљајући сјеверну осовину развоја мреже насеља (Грађашка-Србац-Српски Брод-Дервента¹, Шамац, Бијељина); Долина Врбаса која има уздужни правац пружања, представља дио природне споне између панонског басена на сјеверу и јадранског на југу што јој даје велики наднационални трансферзални значај (Бањалука); Долина Дрине са уздужним правцем пружања (сјевер-југ) има интегративни значај на националном нивоу и представља источну осовину развоја мреже насеља РС (Бијељина, Зворник, Братунац, Вишеград, Србије), Долина Босне, у бившој СР БиХ одликовала се великим концентрацијом становништва, привредних активности и насеља, те интезивном циркулацијом људи и роба, што јој даје велики трансферзални значај (Добој) и др.

Просторни размјештај геопотенцијала веома је важан фактор који утиче на развој и размјештај градова. Република Српска је подручје са врло израженом просторном хетерогености у погледу размјештаја природног потенцијала. То произилази из чињенице да је РС смјештена у простору великих природних хетерогености. Тако њени сјеверни дијелови захватају дио панонског басена који се одликује повољним природним условима (морфологија, клима и др.) за развој пољопривреде. Специфичан морфолошки склоп терена омогућава, осим унутрашњих, и интеррегионалне везе и укључивање овог простора у шире економско и социјално географски простор. Јужније од издвојене зоне је перипанонски обод. На овом простору налазе се значајне резерве минералних сировина (жељезна руда, угља и др.). Широко је отворен ка панонском басену великим бројем ријечних токова који га пресецају, што такође омогућава његово укључивање у интеррегионалне процесе. На перипанонски обод наставља се планинско-котлинска зона, са значајним шумским, хидроенергетским, рудним и потенцијалом за развој туризма. Међутим, карактерише је неповољан морфолошки склоп у смислу интезивнијег повезивања ових простора у савремене интеррегионалне процесе. У овом смислу нешто већи значај имају долински простори и котлинска проширења у њима, поготово долински простори ријечних токова који представљају дио природне споне између панонског басена на сјеверу и јадранског басена на југу (Врбас, Босна, Дрина). ВС обзиром на повољност природних

¹Дервента се налази у долини Украине која је десна притока ријеке Саве, међутим због геоморфолошких обиљежја (широко отворена ка долини Саве) и просторно-функционалне хомогености може се сматрати да Дервента припада издвојеној, сјеверној, осовини развоја мреже насеља РС.

услови за развој и концентрацију производних активности и за настанак већих агломерација на простору Републике Српске истичу се: бањалучко подручје, Посавина и Семберија, доњи ток долине Босне и дијелови Подриња. Источна Херцеговина и романијски простор немају значајнијих компаративних предности за снажнији развој производних активности, које би подстакле настанак већих градских агломерација, изузев Требиња. Дакле, главну осовину развоја мреже насеља и центара чинили би правац исток-запад (Бањалука-Добој-Брчко²-Бијељина) и правац сјевер-југ (Бијељина-Зворник-Вишеград-Србиње-Требиње). Поред ова два, има још неколико важнијих праваца, као што су: Бањалука-Пријedor-Нови Град; Бањалука-Мркоњић Град; Српско Сарајево-Рогатица-Вишеград и Српско Сарајево-Зворник”(1,88).

Просторна организација саобраћајне инфраструктуре представља важан фактор размјештаја и развоја градова. Општа оцјена стања саобраћајне инфраструктуре на простору РС указује да је она недовољно развијена, да је не компактна и да се налази у веома лошем техничком стању, што преставља један од лимитирајућих фактора, како за интезивније унутрашње (национално), тако и интеррегионално повезивање и укључивање у савремене регионалне процесе. Посебно треба истаћи недовољно развијену жељезничку мрежу која преставља битан сегмент укупног регионалног развоја и повезивања. “Већина градова Републике Српске у односу на саобраћајно-географске услове налази се на путевима првог и другог реда, а њихова међусобна просечна удаљеност по дужини друмске комуникације је 50 км. Те удаљености су мање у зони Српског Сарајева, дијелом у Бањалучкој регији, па и на простору Посавине, док су значајно веће на простору Херцеговине и Романијско-подрињске регије. Већина градова се налази на раскрсницама важнијих путних праваца. четири путна праваца се укрштају у Бањалуци, Бијељини, Брчком, Приједору, Требињу и Добоју, док се три праваца укрштају у Билећи, Новом Граду, Шамцу, Дервенти, Рогатици, Вишеграду и Зворнику. Жељезничка и друмска мрежа путева у међуратној (социјалистичкој) фази није довела до промјена у просторном размјештају градова или је утицала на појачан темпо урбанизације. На овим путним правцима или модернизованим комуникацијама запажа се концентрација становништва у неким градовима, али и концентрација становништва у руралним насељима, која постепено добијају урбани карактер и имају тенденцију прерастања у градска насеља”(1,88).

Просторни размјештај центара

Према дефинисаном критеријуму издвојена су 23 градска центра која чине “костур” мреже насеља и урбаног система Републике Српске. У њима је живјело 607.300 становника (40,7% укупног становништва РС), док је број становника у њиховим општинским подручјима износио 1.185.560 становника (79,5% укупног становништва РС) – таб. 1. Просторни размјештај центара је неравномјеран што се види из табеле бр. 2 и слике 1.

² Арбитражном одлуком међународног арбитра Брчко је проглашено засебним дистриктом тако да је издвојено из административног, управног и територијалног оквира РС стога ће у овом раду овај градски центар бити изостављен из анализе.

Табела I - Република Српска - Број становнистика по општинама и градским центрима

	1981.			1991.			2001.		
	opština	centar	% urbanog	opština	centar	% urbanog	opština	centar	% urbanog
Banjaluka	183618	123937	67.5	195692	143079	73.1	221096	178000	80.5
S. Sarajevo							117971	70000	59.3
Bijeljina	92808	31124	33.5	96988	36414	37.5	107600	60000	55.7
Prijedor	108868	29449	27		34635	30.7	96929	43000	44.3
Doboj	99548	235558	23.6	102549	27498	26.8	79042	33000	41.7
Trebinje	30372	17271	56.8	30996	21870	70.5	30822	28000	90.8
Gradiška	58095	14300	24.6	59974	16841	28	60446	21000	34.7
Derentia	57010	14357	25.2	56489	17748	31.4	42006	21000	49.9
Zvornik	73845	12147	16.4	81295	14584	17.9	50776	19000	37.4
Srbinje	44661	11530	25.8	40513	14335	35.3	25039	17000	67.9
S. Brod	32282	12506	38.7	34138	14098	41.3	20177	17000	84.2
Novi Grad sa S. Kostajnicom	42142	12106	28.7	41665	13588	32.6	38362	16000	41.7
Koz. Dubica	30867	11170	36.2	31606	13680	43.3	34319	16000	46.6
Mrkonjić Grad	29684	6620	22.3	27395	8422	30.7	19675	9500	48.2
Visegrad	23201	5988	25.8	21199	6902	32.5	19065	8000	41.9
Prijevor	48956	6187	12.6	47055	8104	17.2	49040	8000	16.3
Modrica	34541	1825	5.3	35613	10354	29.1	27217	8000	29.3
Teslic	60434	6660	11	59854	8655	14.4	48157	7500	15.5
Bileća	13199	5753	43.6	13284	7568	56.9	12094	6800	56.2
Nevesinje	16326	3605	22.1	14448	4068	28.1	18666	5500	29.4
Celinac	18354	3136	17.1	18713	4857	25.9	17252	5000	29
Gacko	10279	2602	25.3	10788	4584	42.5	10137	5000	49.3
Laktasi	27676	2607	9.4	29832	3483	11.6	39672	5000	12.6
UKUPNO	1136766	358448	31.5	1162629	435567	37.45	1185560	607300	51.22474

Извор: За 1981. и 1991. Резултати пописа. За 2001. - број становника по општинама прогнозни подаци, Статистичког завода Републике Српске број становника по центрима прогнозни подаци из Просторног плана Републике Српске (1.4)

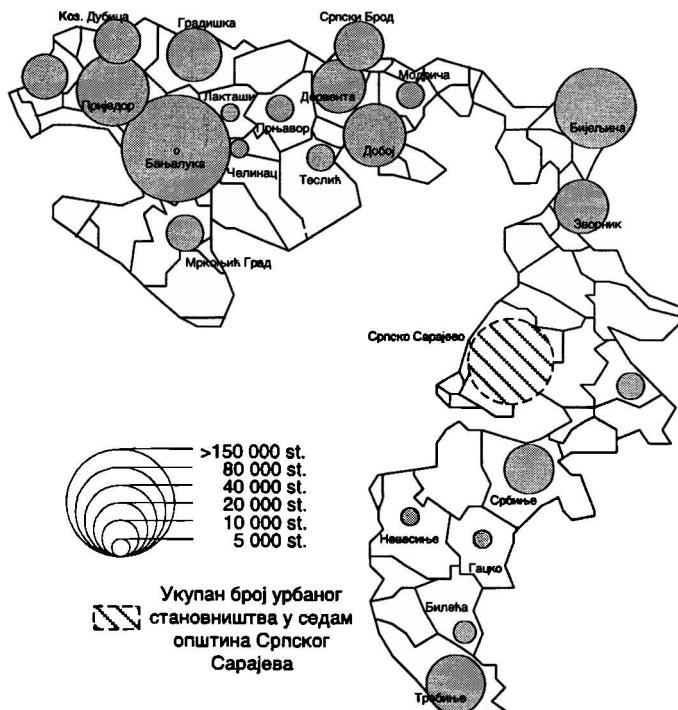
Табела 2 – Проспосторни размјештај урбаних центара ћо регионалним цјелинама (2001. године – ћројена)

Величинска категорија (становника)	Бањалучка регија	Добојска – бијељинска регија	Сарајевско -зворничка регија	Србијско-требињска регија	Укупно
5000-10000	4	2	1	3	10
10000-20000	2	1	1	1	5
20000-30000	1	1	-	1	3
30000-40000	-	1	-	-	1
40000-50000	1	-	-	-	1
50000-60000	-	1	-	-	1
60000-70000	-	-	1	-	1
> 170000	1	-	-	-	1
Укупан број центара	9	6	3	5	23

Извор: према табели 1

С обзиром на компаративне предности и вриједности геопотенцијала, као и на историјске околности, на простору РС развила се мрежа од 23 центра који припадају различитим величинским категоријама и који имају неравномјеран просторни размјештај.

Слика 1 - Република Српска - градови ћеко 5000 становника у 2001. години (јројена)

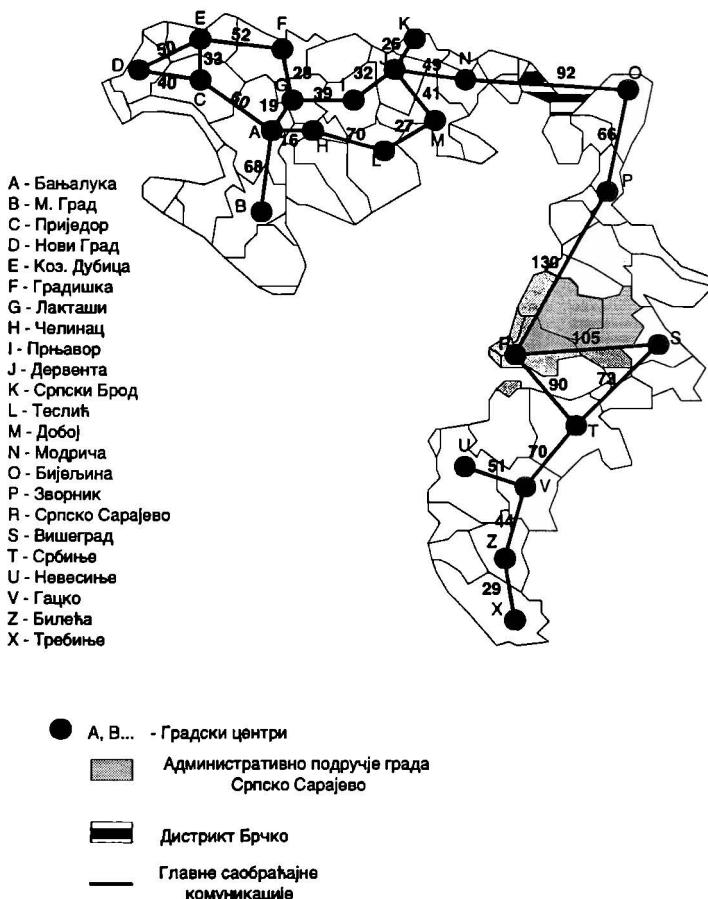

Највећи број центара концентрисан је у Бањалучкој регији, на простору од 8550 km² налази их се 9, или у просјеку по један центар на сваких 950 km². На простору Добојско-бијељинске регије налази се 6 центара (у просјеку један на сваких 750 km²). Простор Сарајевско-зворничке регије опслужују три или на сваких 1666 km² по један функционални центар. На простору Србијско-требињске регије налази се 5 градских нодуса, или у просјеку по један на сваких 1200 km². Просторни размештај и густина центара указују на неравномеран интезитет регионалног развоја мреже насеља, што представља један од проблема функционалне организације и стварања компактног урбаниог система Републике Српске.

Тополошка обиљежја урбаниог система

Тополошка обиљежја урбаниог система Републике Српске, сачињеног од 23 урбана центра и великог броја просторнофункционалних веза међу њима, приказан је на слици бр. 2.

Слика 2 - Тополошка обиљежја урбаних система Републике Српске

Основне мјере које се примјењују у анализи тополошких обиљежја урбаних система произилазе из основних теоријских и методолошких поставки теорије графова. Неке од тих мјера су: бета индекс, алфа индекс, Кенигов број, Пи индекс, цикломатични број. Анализа мрежа заснива се на три основна параметра: броју чворишта (B), броју веза између њих (E), и броју независних субграфова у мрежи (Г), (2, 212)³.

Вриједност бета индекса у посматраној мрежи центара РС износи 1,13 што указује на веома слабу повезаност мреже. Значи, урбани систем РС с обзиром на просторну повезаност центара (чворишта) у њему представља некомпактан систем са не развијеном структуром просторних веза. Вриједност алфа индекса за РС износи 22,2% што је још један показатељ неразвијеност просторне структуре система.

Према Кениговом броју тежиште тополошког система мреже центара РС налази се у Дервенти. Према тополошком централитету Бањалука као највећи град у РС и као најзначајнији функционални центар налази се на десетом мјесту. Значи да постоје значајне диспропорције између тополошког и функционалног централитета, што је још један од фактора који се негативно одражава на функционисање урбаног система РС.

ФУНКЦИОНАЛНА ОБИЉЕЖЈА, ХИЈЕРАРХИЈА ЦЕНТАРА И ФУНКЦИОНАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА ПРОСТОРА

Специфичности геопотенцијала простора и друштвеноекономског развоја условили су постојећу мрежу насеља и центара Републике Српске, као и њихове популацијско-демографске, физиономске и функционалне карактеристике.

Функционална обиљежја градова су важан фактор просторне организације. Нодална регија као форма просторно-функционалне организације детерминисана је функционалним обиљежјима насеља. Од развијености функцијских структура и "функционалне тежине" урбаних центара зависи карактер и интезитет функционалне повезаности у мрежи насеља, а тиме и ниво функционалне интегрисаности одређеног простора. Функцијска структура и "функционална тежина" урбаних центара одређује њихов централитет и хијерархијски положај у мрежи насеља или урбаном систему, што указује на значај поједињих градова у регионалној организацији простора. Централитет и хијерархија насеобинских нодуса директно произилазе из њихових функционалних обиљежја.

³ Бета индекс је мјера степена повезаности мреже. Показује однос броја веза и чворишта у мрежи (E/B). Вриједности индекса се крећу у интервалу од 0 до 3. Што је већа вриједност индекса то је и мрежа графа (система) сложнија и повезанија. И алфа индекс указује на развијеност структуре система, односно показује степен повезаности мреже. Изражава се у постоцима. Вриједност од 100% указује да је стварни број кругова (затворених структура) једнак максималном броју кругова. Као мјера централитета мреже користи се Кенигов број, он показује максимални број најкраћих веза неког чворишта до неког другог чворишта у мрежи. Средишње мјесто у мрежи има центар са најмањом вриједношћу (2,212).

Табела 3 - Показатељи развијености функцијске структуре градова РС у 2001. г

	ранг величине према броју становника	број регистрованих дјелатности ⁴	развијености функцијске структуре ⁵ у %	индекс развијености функцијске структуре у односу на Бањалуку	ранг функцијске развијености
Бањалука	1	133	66.16	100	1
С. Сарајево	2	81	40.29	61	2
Бијељина	3	61	30.34	45.8	6
Приједор	4	77	38.30	57.9	3
Добој	5	57	28.35	42.8	7
Требиње	6	62	30.84	46.6	5
Грађишка	7	69	34.32	51.8	4
Дервента	8	27	13.43	20.3	21
Зворник	9	34	16.91	25.5	14
Србиње	10	43	21.39	32.3	11
С.Брод	11	30	14.92	22.5	18
Нови Град	12	42	20.89	31.5	12
Коз. Дубица	13	48	23.88	36	10
М. Град	14	28	13.93	21	20
Вишеград	15	24	11.94	18	23
Прњавор	16	49	24.37	36.8	9
Модрича	17	37	18.4	27.8	13
Теслић	18	34	16.91	25.5	15
Билећа	19	32	15.92	24	16
Невесиње	20	29	14.42	21.8	19
Челинац	21	32	15.92	24	17
Гацко	22	25	12.43	18.7	22
Лакташи	23	51	25.37	38.3	8

Табела урађена према подацима Статистичког завода Републике Српске (Број запослених радника по дјелатностима (ЈКД) по општинама – март 2001.)

Урбани систем РС чине 23 урбана центра. Сваки од њих има одређену функцијску структуру и функционални капацитет од чега зависи њихов значај и улога у урбаном систему РС и њеној регионалној организацији. Да би се одредили значај и улога градова РС, као центара развоја и фактора регионалне организације простора, неопходно им је одредити централитет и хијерархију⁶.

Према показатељима функцијске развијености (табела 3.) утврђена је хијерархија центара у мрежи насеља Републике Српске. У нашем случају извршено је

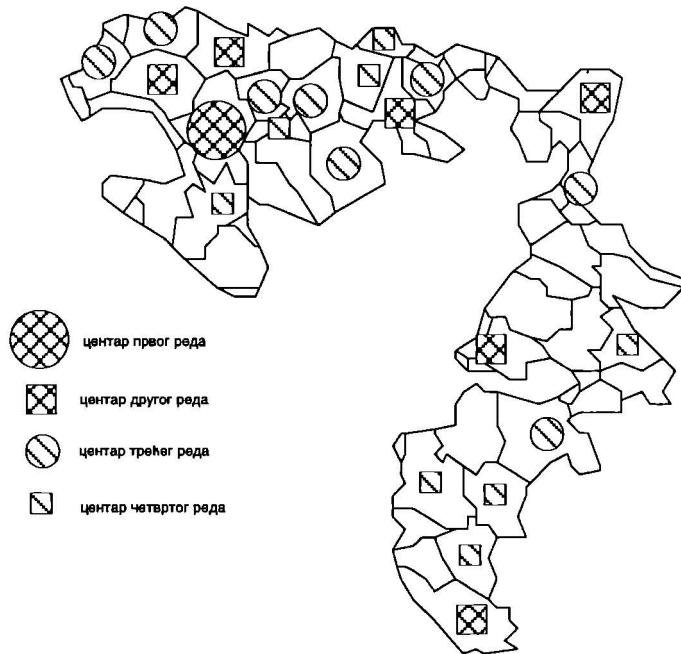
⁴ Број дјелатности у терцијарном и квартарном сектору према ЈКД

⁵ Процентни удио броја регистрованих дјелатности у односу на максимални могући број (201) дјелатности терцијарног и квартарног сектора према ЈКД класификацији дјелатности

⁶ Централитет градова РС утврђен је на основу броја централних функција. У нашем случају под централним функцијама подразумјевају се услужне дјелатности. Број централних функција представља број регистрованих дјелатности у терцијарном и квартарном сектору. Број регистрованих дјелатности, односно број централних функција, указује на развијеност функцијске структуре одређеног центра. Што неки центар има већи број централних функција тим има и развијенију функцијску структуру. Развијеност функцијске структуре указује на значај града у систему насеља. Што неки град има развијенију функцијску структуру то му је и значај у урбаном систему већи, самим тим има и већи степен централитета.

четверостепено груписање центара према ниво у развијености функцијске структуре (Слика 3.).

Слика 3 - Хијерархија центара према степену развијености функцијске структуре

Показатељи функцијске развијености указују на примарно значење Бањалуке као центра са најразвијенијом функцијском структуром и највећим степеном централитета у мрежи насеља Републике Српске. Развијеност функцијске структуре другогрангованог центра је мања за 40 индексних поена од Бањалуке. Према томе у хијерархији центара у мрежи насеља РС Бањалука се издвојита као центар првог реда, што јој даје карактер макрорегионалног центра чије везе и утицаји прелазе оквире Републике. Њен значај у просторно-функционалној организацији простора је двојак. Прво, као центар са најразвијенијом функцијском структуром и највећим степеном централитета представља главни интегративни фактор у просторно-функционалној организацији Републике Српске. Друго, с обзиром на своје функције, структуру и положај она има велики значај у укључивању РС у међународне регионалне интеграционе процесе.

Као центри другог хијерархијског нивоа издвојају се они чији се степен развијености функцијске структуре креће у интервалу од 40-50 индексних поена. Припадају им градови Сарајево, Бијељина, Пријedor, Добој, Требиње и Грађашка. У мрежи насеља РС имају регионални значај. Њихов утицај се испољава у читавој или у знатном дијелу регије у којој се налазе. У просторно-функционалној интеграцији РС ови центри имају велики значај јер представљају главне дијелове развојних осовина. Посебан интерес треба да се усмјери на развој центара у источном дијелу РС који је дosta функционално некомпактан и који нема центра са примарним значењем функционалне развијености, за разлику од

западног дијела РС који је релативно функционално компактан и где Бањалука представља главни кохезиони фактор функционалне интеграције простора.

Центри трећег хијерархијског нивоа су Србиње, Зворник, Модрича, Теслић, Прињавор, Лакташи, Нови Град и Козарска Дубица имају улогу субрегионалних центара. Њихов значај се огледа у томе што су они главни интегративни фактор повезивања комплементарних подручја са регионалним центрима. У источном дијелу Републике Српске где само три центра другог хијерархијског нивоа опслужују комплетан простор, који је површински релативно велик а функционално не обједињен, центри трећег хијерархијског нивоа добијају улогу регионалних центара (Зворник и Србиње).

Центри четвртог хијерархијског нивоа (Билећа, Гацко, Невесиње, Вишеград, Дервента, Српски Брод, Челинац и Мркоњић Град) представљају најнижу степеницу у функционалној организацији простора. Значај им је већи у источном дијелу РС где су недовољно развијени центри већег хијерархијског нивоа. Они представљају интегративни фактор просторно-функционалног повезивања општинских подручја у субрегионалне системе.

Дефинисање и утврђивање централитета појединих центара могуће је утврдити и одређивањем “вишка функција”. Ако се неки од показатеља (нпр. број централних функција, број становништва запосленог у централним функцијама...) који указује на функционална обиљежја подијели са бројем становника датог простора добије се просјечан број функција по становнику. У нашем случају као показатељ функцијске развијености узет је број становника запослених у службеном сектору дјелатности (терцијарни и квартарни сектор). У том случају када се подијели број становништва запосленог у службним дјелатностима у РС (93 000) са укупним бројем становника РС (око 1 400 000) добије се показатељ који се може означити као *просјечан број централних функција џо једном становнику*. За РС тај показатељ има вриједност 0,06 што значи да једног становника РС у просјеку опслужује 0,06 централних функција. Када се просјечан број централних функција помножи са бројем становника по појединим центрима добије се показатељ који означава колико би поједини центри требали имати централних функција (број запослених у службеном сектору) пропорционално у односу на Републику. Нпр. Бањалука има 178 000 становника, када се тај број помножи са просјечним бројем централних функција по становнику на државном нивоу (0,06), што значи да би Бањалука у пропорционалним односу према Републици требала имати 10 680 запослених у службеном сектору (хипотетички функционални капацитет). Међутим, због различитих фактора и услова развоја појединих центара њихов стварни функционални капацитет се разликује од хипотетичког капацитета који је пропорционалан Републици. Стога, када се од стварног функционалног капацитета (брож запослених у службним дјелатностима) добије хипотетички функционални капацитет (брож запослених у службним дјелатностима који би имали поједини центри да су се развијали у складу са Републиком) добије се “вишак/мањак функција” по центрима. Нпр. Бањалука има стварни функционални капацитет 26 083 када се од тог броја одузме хипотетички функционални капацитет (10 680) добије се број од 15 403 који указује да Бањалука има “вишак функција” у датој вриједности⁷.

⁷ Објашњени поступак се може изразити и помоћу математичког обрасца (модификовани образац одређивања централитета од Кристалера): $B\Phi = ZU\bar{C} - C\bar{Z} * ZUR/\bar{C}P$

Где су: $B\Phi$ – Вишак функција

$ZU\bar{C}$ – Запосленост у службеном сектору у центрима

Примјеном дефинисаног поступка израчунати су “функционални вишкови” за урбани центре у мрежи насеља РС (табела 4). Вишак функција указује на значење центра, односно његов степен централитета у систему насеља. Центар који има већу вриједност вишке функције има већу гравитациону снагу, односно има веће комплементарно подручје, те му је тим и степен централитета већи.

ПРЕЦИЗНИЈЕ ДЕФИНИСАЊЕ СТЕПЕНА ЦЕНТРАЛИТЕТА И КОМПЛЕМЕНТАРНОГ ПОДРУЧЈА ПОЈЕДИНИХ ЦЕНТАРА МОЖЕ СЕ УТВРДИТИ УКОЛИКО СЕ ИЗРАЧУНА ПРОЦЕНТУЈАЛНИ УДИО ВИШКА ФУНКЦИЈА ПОЈЕДИНИХ ЦЕНТАРА У ОДНОСУ ПРЕМА УКУПНОМ ВИШКУ ФУНКЦИЈА ЦЕНТАРА У РС, ТЕ СЕ ТАЈ ПРОЦЕНАТ ПРЕСЛИКА НА УКУПАН БРОЈ СТАНОВНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ⁸.

Величина комплементарног подручја појединих центара, изражена у броју становника, приказана је у табели 4. Ова вриједност одражава број становника који гравитира ка појединим центрима укључујући и општинска подручја центара. Да би се одредио надопштински значај центара, односно да би се утврдио број становника који гравитира ка појединим центрима ван његовог општинског подручја, потребно је од датих вириједности одузети број становника који живе у општинском подручју. Добијене вриједности (табела 4) указују на значај појединих центара у мрежи насеља РС, те на њихову улогу у регионалној организацији простора.

На основу добијених резултата извршена је анализа просторно функционалне организације Републике Српске, те су донијети закључци о значају поједињих градова. Пошто су уочене велике разлике у расподјељу резултата (табела 4), како у територијалном, тако и у величинском облику, извршено је њихово груписање. Према величини комплементарног подручја (без општинског простора центара) центри су подијељени у четири величинске групе, које истовремено означавају степен њиховог централитета и хијерархијски ниво (карта 4). Издвојени су сљедећи хијерархијски нивои:

- Први хијерархијски ниво (величина комплементарног подручја већа од 400 000 становника) има Бањалука,
- Други хијерархијски ниво (30000-100000 становника) имају Приједор, Добој, Бијељина, Зворник, Српско Сарајево, Србиње и Требиње
- Трећи хијерархијски ниво (15000-30000 становника) имају Нови Град, Мркоњић Град и Грађишка,
- четврти хијерархијски ниво (до 15000 становника) имају Белећа, Гацко, Невесиње, Вишеград, Теслић, Модрича, Челинац

СЦ – Број становника у центрима
ЗУР – Запосленост у услужном сектору у држави
СР- Становништво државе

⁸ Нпр. удио вишке функције Бањалуке (15 403) у укупном вишку функцији центара РС (46 197) износи 33,3%. Када се дефинисани постотак преслика на укупан број становника РС долази се до сазнања да вишак функција Бањалуке у просјеку опслужује 496 500 становника, што представља величину комплементарног подручја Бањалуке. Дефинисани поступак може се изразити обрасцем:

$$КП = (ВФ / ВФ * 100) * СР / 100$$

Где је: КП – Величина комплементарног подручја центра (број становника), ВФ – Вишак функција центра, СР – Број становника државе

Табела 4 – Показатељи централитета и величине комплементарних подручја бројева

	вишак функција	ранг према вишку функција	величина комплементарног подручја ⁹ (број становника)	ранг	величина компл. Подручја ¹⁰ (број становника)	ранг
Бањалука	15403	1	496500	1	453404	1
С. Сарајево	3249	3	104860	3	56889	3
Бијељина	2740	5	88432	5	40832	6
Приједор	3101	4	100083	4	46154	5
Добој	4367	2	140943	2	94901	2
Требиње	1699	8	54834	8	52012	4
Грађаника	2027	7	65420	7	25974	9
Дервента	- 301	23	- 9714	23	- 30720	23
Зворник	2072	6	66873	6	35097	7
Србље	1158	13	37374	13	29335	8
С.Брод	- 1	22	- 32	22	- 3209	21
Нови Град	1471	11	47476	11	25114	10
Коз. Дубица	406	21	13103	21	- 5216	22
М. Град	1012	14	32661	14	22486	11
Вишеград	524	19	16911	19	5846	19
Прњавор	1542	9	49767	9	8727	15
Модрича	826	15	26658	15	7438	16
Теслић	1532	10	49444	10	8787	14
Билећа	492	20	15879	20	10585	13
Невесиње	613	16	19784	16	6618	17
Челинац	568	17	18332	17	6080	18
Гацко	527	18	17008	18	11871	12
Лакташи	1170	12	37761	12	3089	20

Извор: као и табела број 3

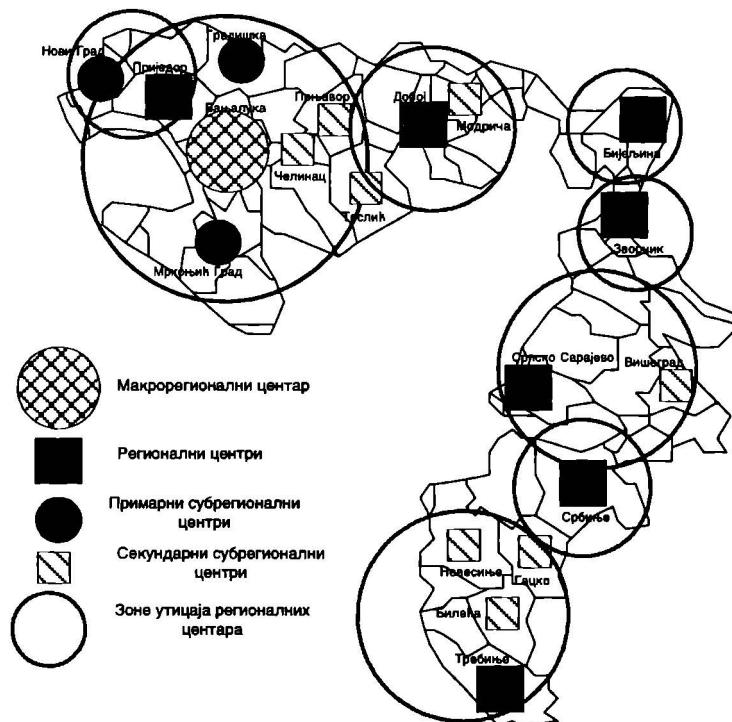
Улога Бањалуке у регионалној интеграцији простора РС је вишезначна. Прво, Бањалука је једини град који има велики значај у укључивању Републике Српске у међународне интеграционе процесе. Друго, као политичко-административни центар Републике Српске има централно значење у интеграцији цјелокупног простора РС. Треће, функционална развијеност, демографска величина, територијални домет, истичу Бањалуку као један снажан макрорегионални центар који има велику улогу у интеграцији цјелокупног западног дијела РС. Према датим прорачунима величина комплементарног подручја Бањалуке (без општинског подручја) као макрорегионалног центра износи 453 404 становника. Овај величински квантум би одговарао броју становника 20 општина сјеверозападног дијела РС, то су: Грађаника, Кнежево, Котор Варош, Лакташи, Прњавор, Србац, Челинац, Приједор, Козарска Дубица, Крупа на Уни, Нови Град, Српска Костајница, Српски Сански Мост, Мркоњић Град, Језеро, Купрес, Петровац, Српски Дрвар, Српски Кључ, Шипово (карта 4). Уважавајући територијалну организацију и просторну повезаност, те значење вишака функција Бањалуке, наведена насеља и њихова функционална подручја

⁹ Заједно са општинским подручјем центра

¹⁰ Без општинског подручја

се могу означити као комплементарно подручје Бањалуке. У дефинисаном простору површине 8550 km² (34 % територије РС), заједно са општинским подручјем Бањалуке, живи 659 417 становника, или око 45% укупног становништва РС. У простору где Бањалука има централно значење развијена су насеља која према издвојеној класификацији припадају свим хијерархијским групама, Приједор (друга хијерархијска група – регионални центар), Нови Град, Грађишка и Мркоњић Град (трећа – примарни субрегионални центри), те Челинац и Прњавор (четврта – секундарни субрегионални центри). Остали припадају групи општинских центара са малим степеном централитета. Стога, у издвојеном урбаном подсистему урбаног система РС, Бањалука има значење макрорегионалног центра. Због развијености центара свих хијерархијских нивоа, те њихове снажне функционалне повезаности, закључујемо да се ради о једном функционално компактном и хомогеном простору.

(Слика 4 - Проспосторно-функционална организација хијерархија центара и величина комплементарних подручја)

Другом хијерархијском нивоу припадају центри који чине саставне дијелове развојних осовина. Та група центара се може означити као регионални центри. Њој припадају: Приједор, Добој, Бијељина, Зворник, Српско Сарајево, Србиње и Требиње. Анализирајући њихов територијални размештај (карта 4) са аспектом функционалне организације простора утврђено је да је он доста повољан.

Наиме, они су правилно размјештени почев од крајњег западног до крајњег јужног дијела РС. То је изузетно важна предпоставка просторно-функционалне организације простора РС. Ова група центара представља најважнију карику у регионалној организацији РС. У том смислу они су главни интегративни фактор. С обзиром на њихов просторни размјештај и просторну повезаност издвајају се двије главне функционалне осовине развоја: осовина развоја запад-исток (Приједор, Добој, Бијељина) и осовина сјевер-југ (Бијељина, Зворник, Српско Сарајево, Србије, Требиње). Значи, ови центри и осовине које повезују у будућности треба да буду главни интегративни фактор у повезивању цјелокупног простора РС. Посебна пажња требала би да се усмјери на развоју саобраћајне инфраструктуре како би центри и простор између њих постао стварна осовина развоја Републике Српске. С обзиром на облик територије Републике Српске то би имало велику стратешку важност. Посебна пажња треба да се усмјери на осовину сјевер-југ јер се ради о простору који граничи са Србијом. Стога она треба да постане главни интегративни фактор хомогенизације (економске, културне, и др.) српских простора са обе стране ријеке Дрине. Значи, у будућности регионалне центре не би требало посматрати одвојено, него само као саставне дијелове осовина развоја.

Трећем и четвртом хијерархијском нивоу припадају примарни и секундарни субрегионални центри. Њихов значај у регионалној интеграцији простора огледа се у томе што они представљају карику у повезивању мањих општинских центара и њихових комплементарних подручја у јединствени насеобински систем РС. Велика им је важност, поготово у простору слабије развијених регионалних центара и мале густине мреже насеља. Прије свега у источном дијелу РС где ови центри треба да одиграју једну од важнијих улога у регионалној интеграцији простора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Просторни план Републике Српске, Урбанистички завод Републике Српске, Бањалука 1996. г
2. Вреск, М. (1984): Урбана географија. Школска књига, Загреб
3. Вреск, М (1990): Град у регионалном и урбаном планирању, Школска књига, Загреб
4. Вељковић, А (1988): Градови – центри развоја у мрежи насеља средње Србије. Географски институт “Јован Цвијић”, САНУ, књ. 43. Београд
5. Вељковић, А., Јовановић, Р., Тошић, Б. (1995): Градови Србије центри развоја у мрежи насеља. Географски институт “Јован Цвијић”, САНУ, књ. 44. Београд
6. Тошић, Д. (2000): Градски центри – фактори регионалне интеграције Србије. Гласник Географског друштва Републике Српске. Св. 5. Бањалука
7. Тошић, Д. (1999): Град у регији. Гласник Географског друштва РС. Св.4. Бањалука

Davorin Bajic

CITY CENTRES FOR DEVELOPMENT AND THEIR IMPORTANCE FOR REGIONAL ORGANIZATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

SUMMARY

Bay structural, functional and regional analysis of towns settlements with utilization of adequate quantum and quality methods there were determined primary attributes for the network of towns' centers in Republik of Srpska. Towns centers with all symbols (spatial, topology, functional, hierarchy, structural, etc.) represents "polarity of development" and according to that they have great influence in regional organization geospatial structure. Currently in accordance to defined characters of towns' centers (spatial, structural, functional and hierarchy) is determined as base of spatial-functionality difference as well as modality of regional organization in the area of Republic of Srpska.